

VÁCLAV MICHALIČKA – PETRA VIDOMUSOVÁ
VYROBENO V TATŘE, ALE TATROVKA TO NENÍ! NEOFICIÁLNÍ VÝROBA
V PRŮMYSLOVÉM PODNIKU V DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ.

Nový Jičín, Muzeum Novojičínska, 2018, 158 s., fotografie v textu a v příloze.

ISBN 978-80-87359-30-3.

Centrum tradičních technologií Příbor (CETRAT, do března 2020 Muzeum a pamětní síň S. Freuda v Příboře) je pobočkou Muzea Novojičínska a zdánlivě patří k desítkám „běžných“ lokálních či regionálních muzeí vlastivědného či etnografického charakteru. V případě příborského muzea však máme ve skutečnosti do činění s jedním z nejprogressivnějších a nejzajímavějších muzejně-badatelských pracovišť v ČR. Muzeem, které se nebojí veřejnosti prezentovat neobvyklá až zdánlivě obskurní či kontroverzní témata, muzeem, které při přípravě expozic důsledně propojuje práci s artefakty s terénními výzkumy mnohdy až antropologického stříhu a výstavy často doplňuje kvalitními publikacemi, či v neposlední řadě muzeem, které dokáže velmi efektivně využívat komunikačních technologií (např. vlastní YouTube kanál) a pracovat s médii (přítomnost CETRAT v celostátních tištěných a elektronických médiích lze bez problémů srovnávat s velkými krajskými muzei či MZM v Brně). V poslední době zaujal příborský tým pod vedením Václava Michaličky např. výstavou a publikací o minulosti a současnosti zpracování kopřivy dvoudomé (Michalička, 2017), bezesporu největší ohlas ale měla výstava věnovaná neoficiální výrobě a šedé ekonomice (nejen) v době pozdního socialismu *Vyrobeno v Tatře, ale tatrovka to není!*, která se v Příboře konala od listopadu 2017 do června 2018. Jak bývá v případě CETRAT obvyklé, výstavu doprovodila i knižní publikace, která svým zpracováním překračuje obvyklé pojetí pouhého výstavního katalogu a mnohem více se blíží regulérní vědecké monografii.

Autorem textové části knihy je již zmíněný V. Michalička, obrazový doprovod, u kterého se rovnou zastavme, pořídila Petra Vidomusová. Kniha obsahuje celkem 207 fotografií (soupis na s. 148–154), které zobrazují převážně vystavené artefakty, nicméně zařazeny jsou i fotografie dokumentující samotnou výstavu, dobovou kulturní literaturu či kontexty terénu, ze kterého předměty na výstavě pocházely. Zhruba třetina fotografií je pojata značně stylizovaně a se zjevným uměleckým záměrem (k tomu i text na s. 12), zda úspěšně, nejsem schopen posoudit. Nicméně výpovědní hodnotu (např. obr. 11, 42 a mnohé další) aranžovaných fotografií považuji za spornou, publikaci mnohem více svědčí „obyčejné“ dokumentační fotografie zařazené na s. 116–137. V textu knihy se V. Michalička do žádných podobných experimentů našťastí nepouští, pomineme-li, že samo vystavování kutilských výrobků a podobných artefaktů vázaných na každodennost současnosti a nedávné minulosti je v obecně konzervativních státních či veřejných muzeích v ČR, bohužel, experimentem samo o sobě.

Michaličkův text však na druhou stranu ani není prost tezí, které by si, domnívám se, zasloužily systematictější debatu. Týká se to především tří úvodních kapitol (*Úvodem, Od krádeží na panském k fuškám a melouchům, Lidová výroba v průmyslovém podniku*) na s. 9–39, ve kterých autor buduje konceptuální rámec celé knihy a svého

uvažování o ne/polo/legální výrobě v Tatře Kopřivnice před rokem 1989 (záběr publikace i výstavy byl a je nicméně časově širší, věnuje se — viz s. 54–56 — 50. létům 20. století až současnosti, avšak jednoznačné těžiště leží v 70. a 80. letech 20. století). Zde je nutno zdůraznit, že autor stál před úkolem značně nesnadným. Tatrovácké fušování či *melouchaření* v době normalizační totiž nebylo „klasickým“ kutilstvím či DIY, které se i v našem prostředí přeci jen staly předmětem odborného zájmu humanitních a sociálních vědců. Tatrovácká často polosériová výroba nejrůznějších artefaktů přímo v automobilce na jedné straně vykazovala četné znaky dobového kutilství (rukodělnost, neprofesionalita, svépomocnost, kreativita), na druhé straně se neodehrávala v domácnostech a rodinných kolektivech, měla často jednoznačné ekonomické motivace, nešlo o aktivitu volnočasovou a v některých aspektech nejen nelegální ale až (z hlediska dobového zákonodárství) kriminální. Toho všeho si je Michalička na základě důkladného studia dostupné literatury a terénního výzkumu vědom, a při teoretickém ukotvení problému se opřel — překvapivě, průkopnicky, prozatím bez následovníků a těžko soudit, zda relevantně — o četné analogie (adaptační strategie, kulturní vzorce chování a jednání vč. aktérské a společenské morálky, ekonomické strategie, vztah k materiálu a rukodělnosti) z tzv. tradiční lidové kultury. Tatrovácké *fušky* a *fušování* (emické termíny participantů výzkumu), což je označení v daném kontextu vhodnější než termín *kutilství*, jsou tedy pro autora (s. 9–10 a zejména s. 13–23) projevem specifické lidové kultury. Takový přístup mu umožňuje klást — dle mého názoru poněkud zjednodušující — analogie mezi krádeže na panském a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, mezi necechovní řemeslníky raného novověku a zaměstnance Tatra Kopřivnice pozdního socialismu atd. Je otázkou, zda ve 2. polovině 20. století Michaličkou předpokládaná relativně homogenní lidová kultura existovala, a zda se nejedná o podobně problematický konstrukt jako u lidové kultury starší doby. Na druhou stranu je nepochybné, že autorova vysvětlení podob, a především příčin a důsledků nelegální výroby v Tatře „fungují“ velmi dobře, nejsou v rozporu s publikovanými texty ke kultuře a ekonomice pozdního socialismu (Pullmann, Vaněk, Schindler-Wisten) a stejně dobře by se daly aplikovat i na jiné sféry fušování (např. v bytové výstavbě). Označení třetí kapitoly knihy *Lidová výroba v průmyslovém podniku* (s. 25–39) tak zní nutně poněkud nezvykle, ale V. Michalička (se solidní znalostí recentní domácí historické literatury) v ní přesvědčivě popisuje a analyzuje rozdíly a podobnosti právě mezi kutilstvím, soudobým DIY, (tradiční) lidovou rukodělnou výrobou, folklorismem a tzv. domácím uměním a jím sledovaným fenoménem *fuškaření* v průmyslovém podniku (pro které na s. 37 použije vcelku trefné označení *průmyslové kutilství*).

Po opravdu důkladném teoretickém „ohledání“ problému, které tvoří cca polovinu textu monografie, se V. Michalička na s. 41–45 (kapitola *Fenomén Tatrov a jeho kulturní vliv na Kopřivnici a okolí*) teprve dostává k prezentaci empirických poznatků, které shromáždil při přípravě výstavy. Ve zmíněné kapitole (která by si nicméně zasloužila rozšíření o „tvrdá“ data především ve vztahu k fungování továrny Tatra ve sledovaném období — např. o zaměstnanosti, velikosti produkce) sleduje autor jen obecně dopad fungování továrny na region hlavně ve smyslu změn staveného prostředí, bohužel mnohem méně se dozvídáme o proměně socioprofesionální struktury, mobility obyvatelstva a dalších demografických ukazatelích apod.

V textu monografie pak následuje dosti brutální střih, neboť další kapitola (*Kulturně paměťový potenciál produktů, které nebyly v oficiálním výrobním plánu*, s. 47–52) se už věnuje přímo přípravě a průběhu výstavy a souvisejícímu výzkumu průmyslového kutilství. Jak je zřejmé nejen z této kapitoly, ale celé knihy, jednalo se o proces dlouhodobý, který nespočíval v pouhém shromažďování předmětů (těch muzeum získalo cca 350, 300 z nich bylo následně vystaveno), ale šlo o regulérní etnologický terénní výzkum doprovázený četnými biografickými interview. Zdá se, že pracovníkům a pracovnícím CETRAT se skutečně povedla trefa do černého, výstava se svezla na aktuální „retro vlně“ a při zjevném respektu, která má tato kulturní instituce v regionálním prostředí, se podařilo překonat i celou řadu velmi kontroverzních a eticky sporných aspektů výzkumu a prezentace průmyslového kutilství. Jejich popisu se autor nevyhýbá a zároveň v celé publikaci velmi striktně dbá na anonymizaci veškerých údajů a citlivý přístup k výzkumným partnerům (Michalička je v souladu s praxí orálně-historického výzkumu označuje jako narátory). O citlivosti tématu svědčí celá následující série kapitol (s. 53–114: *Já jsem nekradl, já jsem to jenom přemisťoval...*, *Tak nejlépe se věci pronášely kolem Vánoc...*, *Dělali jsme opravdu všechno...*, *Je to prostě památka...*), která je mimořádně pestrým a detailním vhladem do průmyslového kutilství v Tatře Kopřivnice. Autor v nich s četným a trefným využitím citací z výpovědí narátorů popisuje, ale též analyzuje a interpretuje různé aspekty fušování. Věnuje se typům vyráběných výrobků (v Tatře se vyrábělo bez nadsázky „všechno“ od drobných dekoračních předmětů po komplikovaná elektronická zařízení), tak technologiím, zohledňuje různé poměry v různých částech továrny Tatra, pečlivě rozebírá ekonomické aspekty nelegální a pololegální výroby. Podnětně však upozorňuje i na nejrůznější obranné, subverzivní a narativní strategie, které v dobovém i současném kontextu legitimizovaly nezákonnost (de facto i de iure) některých aktivit fuškařů. Pozornost věnuje i druhému životu výrobků, z nichž mnohé pevně esteticky a symbolicky zakořenily nejen v rodinném prostředí ale i ve sdílené kultuře významné části obyvatel Kopřivnicka a Novojičínska. Např. vyprávění o tatrováckém fušování se zčásti dokonce transformovalo ve specifickou vrstvu regionálního folkloru, resp. tzv. moderních legend (např. s. 71, 77–79).

Závěr knihy ve formě doslovu (s. 139–140), po kterém už následuje jen obvyklý doprovodný aparát knihy (seznam literatury, obrázků, poznámky, anglické a německé resumé), považuji za poněkud nedotažený. Autor v něm opět zdůrazňuje svou tezi o tatrováckém fušování jako o projevu dlouhodobě přežívající principů zužitkování surovinových zdrojů, které charakterizovaly jak minulou, tak současnou „lidovou kulturu“. Na základě jinak úctyhodného muzejně-badatelského počínu však ani nenastihuje žádné další možnosti výzkumu průmyslového kutilství (ať již v minulosti, nebo — pokud existuje — v současnosti). Za úvahu by přitom jistě stálo mnohem detailněji zohlednit (zejména studiem archivních pramenů, ale i metodou oral history), jak se k fušování stavěly oficiální orgány továrny či soudobý bezpečnostní aparát. Stejně tak, což ovšem autor dobře ví a v monografii na jiných místech alespoň naznačuje, by bylo vhodné klást si otázky po míře fušování v jiných průmyslových podnicích pozdě socialistického Československa. I přes tyto v knize nevyřčené nebo nevyřešené otázky a některé výše zmíněné nedotaženosti

a sporné momenty je práce V. Michaličky a P. Vidomusové bezesporu dílem průkopnickým, inspirativním a hodným pozornosti etnologů, historiků a dalších badatelů studujících každodennost středoevropské společnosti ve 2. polovině 20. století.

Jiří Woitsch

LITERATURA:

Michalička, V. 2017. *Kopřiva, plevel, který šatil*.
Nový Jičín: Muzeum Novojičínska.